

NÉMETH JÓZSEF LAJOS¹**A stratégiai kommunikáció interdiszciplináris megközelítésben²****The Interdisciplinary Approach to Strategic Communication****Absztrakt**

A 2001-es terrortámadások után egyre többet használják a "stratégiai kommunikáció" kifejezést politikai és katonai vezetők egyaránt. Ennek eredményeként napjainkban sok definíció használatos annak leírására, ennek ellenére még mindig jelentős kihívásokkal nézünk szembe akkor, ha azt annak mélységében kívánjuk megérteni. A szerző cikkében bemutatja a különböző megközelítési lehetőségeket és kifejti azt a meggyőződését, amely szerint a leghatékonyabb módszert/értelmezési keretet az interdiszciplináris megközelítés biztosítja.

Kulcsszavak: stratégiai kommunikáció; módszertan; interdiszciplináris megközelítés; kutatás

Abstract

After the 9/11 terror attacks the term „strategic communication” became widely used by political and military leaders as well. As a result, for today there are many definitions in usage to describe it, however we are still facing lots of challenges if we would deeply understand the real meaning of this term. The author describes different approaches to help understand this term and explaining his conviction that the interdisciplinary approach provides the most effective methodology/framework for the best understanding and further research as well.

Keywords: strategic communication; methodology; interdisciplinary approach; research

¹ Nemzeti Közszerzői Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, egyetemi docens – National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, associate professor; E-mail: nemeth.jozsef@uni-nke.hu ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2819-7362>

² „Ez a publikáció az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4-nke-107 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának és az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj támogatásával készült.”

„This article is Supported BY the ÚNKP-18-4-NKE-107 New National Excellence Program of the Ministry of Human Capacities and Supported by the Janos Bolyai Scholarship of the Hungarian Academy of sciences.”

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>

2019. XII. évfolyam 1. szám

BEVEZETÉS

Jelen cikk tárgya az üzleti életből eredeztethető stratégiai kommunikáció, amelynek – mint komplex elgondolásnak és eljárási rendszernek – megjelenése a biztonságpolitikában (így a hadtudományokban is) a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően vált markánsá oly módon, hogy annak rendkívüli jelentőségét az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete (North Atlantic Treaty Organization – NATO) és az Európai Unió (European Union – EU) is felismerte és hangsúlyozza, mind szervezeti, mind eljárási értelemben.³ A téma szomorú, de fontos időszzerűségét adják ugyanakkor a hidegháború vége (1989–1991) óta lezajlott ún. „kis háborúk” tapasztalatai, valamint a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben – különösen 2001. szeptember 11-e óta megjelent – hadviselési módok és formák, amelyekben kiemelt szerephez jutottak a szembenálló felek célkitűzéseinek erősítésére és/vagy gyengítésére törekvő kommunikációs stratégiák. A 2001. szeptember 11-i, az Amerikai Egyesült Államokban történt összehangolt terrortámadások környékessége nem csak a felderítés és hírszerzés egyes területein meglévő hiányosságokra mutattak rá, hanem arra is, hogy a korábbi időszakban alkalmazott kommunikációs-befolyásolási eljárások és technológiák már nem vagy alig működtek.⁴ Ennek egyik látványos példája a Szabad Európa Rádió, amely 1989-től kezdve jelentősen csökkentette közép-európai jelenlétét, s ez igaz volt a más geopolitikai régiókban működő „testvér rádiókra” is.⁵ Ugyanakkor az említett események kapcsán Kiss J. László a „terrorizmus és a média szimbiózisára” mutat rá az események újragondolását taglaló publikációjában.⁶

A MEGKÖZELÍTÉS PROBLEMATIKÁJA

Bár az elmúlt években számos kísérlet történt a stratégiai kommunikáció definiálására, azonban ezek tartalmát illetően kevés egyetértés mutatkozik a szakértők között; pontosabban *abban értenek egyet, hogy miben nem értenek egyet* az egyes tartalmi kérdéseket illetően. A vonatkozó szakirodalom tüzetes áttanulmányozása után és a különböző megha-

³ Lásd: a NATO Stratégiai Kommunikáció kiválósági Központját (NATO Strategic Communications Centre of Excellence), amit 2014-ben hoztak létre a lettországi Rigában.

<https://www.stratcomcoe.org/report-period-1-october-2014-31-december-2014> (A letöltés dátuma: 2019. február 01.) vagy az EU által 2015-ben létrehozott ún. Kelet Stratégiai Kommunikáció Munacsoportot (EU East StratCom Task Force). https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en (A letöltés dátuma: 2019. február 01.)

⁴ Lásd: Németh József: 2001. szeptember 11. – Egy vizsgálat anatómiája. *Hadtudomány*, 2006/3. http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2006/3/2006_3_9.html (A letöltés dátuma: 2016. április 14.)

⁵ Vajda Barnabás: Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2011, 277–281.

⁶ Kiss J. László: 9/11 újragondolása – a változás percepciója vagy a percepció megváltozása? *Nemzet és biztonság*, 2011. szeptember http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/kiss_j_laszlo-9_11_ujragondolasa_a_valtozas_percepcioja_vagy_a_percepcio_megvaltozasa.pdf (A letöltés dátuma: 2016. április 14.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>

2019. XII. évfolyam 1. szám

tározási kísérleteket összevetve, érdemes kiemelni Peter O'Malley megközelítését, aki üzleti szempontok alapján közelítette meg a fogalmat: a stratégiai kommunikáció „olyan vállalati és intézményi kommunikációs elemeket és/vagy eszközöket használ, amelyek a »cél- vagy kulcshallgatóság« (célcsoport) körében kedvező véleményt alakít(hat)nak ki a vállalati és intézményi célkitűzések lehető leghatékonyabb elérése érdekében”.⁷ Christopher Paul a „Strategic communications: origins, concepts and current debates” című könyvében arra hívja fel a figyelmet, hogy olyan fogalmi megközelítésre kell törekedni, amely „működik”. Szerinte a kifejezés olyan „koordinált akciók (tettek), üzenetek, ábrázolások vagy jelzések más formáit jelentik, amelyek arra irányulnak, hogy informálják, befolyásolják, vagy meggyőzzék a kiválasztott (meghatározott) hallgatóságot a nemzeti célkitűzések támogatása érdekében”.⁸ Carl Botan, aki a stratégiai kommunikáció és az etika összefüggéseit vizsgálta egy 1997-ben megjelent tanulmányában, a következőket állapította meg: „A stratégiai kommunikáció egyre gyakrabban használt szakkifejezés, amit gyakran a tervezett kommunikációs kampányok esetében használnak. Jól lehet modelljei változatosak, attól függően, hogy üzleti vagy azon kívüli használatáról van szó, mégis a lényege abban keresendő, hogyan határozható meg egy probléma vagy téma, az érintett közönség és a mérhető célok és célkitűzések”.⁹ A Routledge brit akadémiai könyvkiadó által 2015-ben először megjelentetett „Stratégiai Kommunikáció kézikönyve” bevezetőjében az áll, hogy a kiadó a bemutatott tanulmányokat a téma multi- és interdiszciplináris megközelítése alapján adja közre.¹⁰ A 2007-ben újtára indított, a stratégiai kommunikáció témáját tárgyaló nemzetközi folyóirat (*International Journal of Strategic Communication*) útmutatójában is az egyes tudományterületek közötti összefüggésre és azok közötti együttműködésre hívják fel a figyelmet annak szerkesztői.¹¹ A folyóirat eddig megjelent számain tanulmányozva kijelenthető az, hogy az eddig megjelent publikációk valóban kimerítik a tárgyalt téma interdiszciplináris megközelítését.

A Metropolitan Egyetem Könyvtárában elérhető EBSCO adatbázisban 2019. január 29-én elvégzett angol nyelvű források tudományometriai vizsgálata, a „strategic communication” kulcsszóra, valamint teljes szövegre történő, minden forrást figyelembe vevő keresés alapján mintegy 95 találatot eredményezett.

⁷ O'Malley, Peter: Strategic Communications Planning. <http://www.omalco.com/iabc.htm> (A letöltés dátuma: 2013. január 15.), idézi: Németh József Lajos: A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban. *Hadtudomány*, 2013/1–2. 134.

⁸ Uo.

⁹ Botan, Carl: Ethics in Strategic Communication Campaigns: The Case for a New Approach to Public Relations. *Journal of Business Communication*, 1997/04. 188.

https://www.researchgate.net/publication/247762001_Ethics_in_Strategic_Communication_Campaigns_The_Case_for_a_New_Approach_to_Public_Relations (A letöltés dátuma: 2016. március 20.)

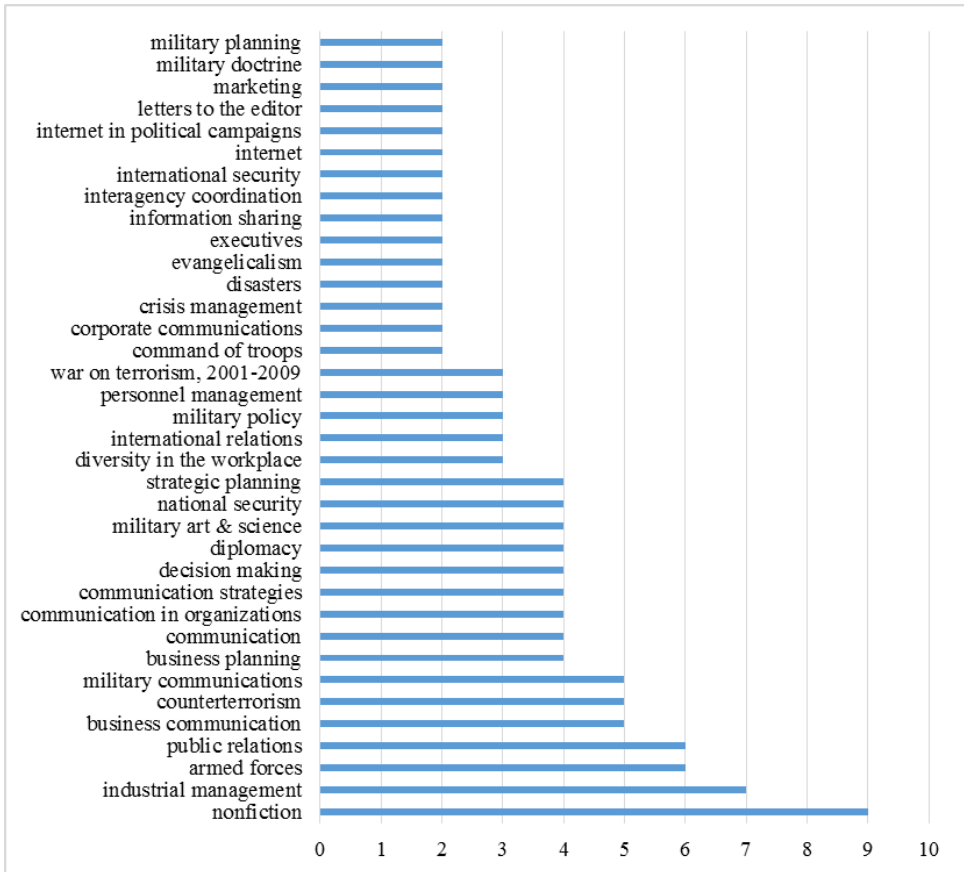
¹⁰ The Routledge Handbook of Strategic Communication. Szerk. Derina Holtzhausen és Ansgar Zerfass. Routledge, Newn és Ansgar Zerfass, Routledge, New York és London, 2015. 20.

¹¹ Derina R. Holtzhausen & Kirk Hallahan Strategic Directions for New Journal. *International Journal of Strategic Communication*, 1 (2007/1-2). DOI: 10.1080/15531180701285087, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15531180701285087> (A letöltés dátuma: 2019. február 01.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>

2019. XII. évfolyam 1. szám

1. diagram: A tudománymetriai vizsgálat eredményei¹²

Az 1. diagramon jól látható, hogy azok számos témakört ölelnek fel, ugyanakkor a biztonságpolitikai és katonai jellegű megközelítések dominálnak. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az adatbázis az 1998–2015 közötti időszakra mutatott találatokat, így arra következtethetünk, hogy 1998 előtt nem jelentek meg a stratégiai kommunikációt közvetlenül vagy jelentős mértékben tárgyaló publikációk.

A fentiek alapján jól érzékelhető és kimutatható, hogy a *stratégiai kommunikáció értelmezése és alkalmazása során számos tudományterület és tudományág érintkezése és*

¹² Forrás: Metropolitan Egyetem Könyvtára által biztosított EBSCO adatbázis, az adatfelvétel dátuma: 2019. január 29.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>

2019. XII. évfolyam 1. szám

kapcsolódása áll fent (a teljesség igénye nélkül ide sorolhatók a bölcsészettudományok, valamint a társadalomtudományok is), így *célszerű és előremutató, hogy a témát így, azaz interdiszciplináris módon közelítsük meg.*

RÖVID KITEKINTÉS: AZ INTERDISZCIPLINÁRIS ÉS AZ INTERDISZCIPLINARITÁS, FELMERÜLŐ PROBLÉMÁK

Az „interdiszciplináris” latin eredetű szó, amely kifejezés az on-line Idegen Szavak Gyűjteménye szerint: „Több tudományt, szakterületet érintő (a tudományterületek közötti kapcsolatra értendő)” kifejezés.¹³ A Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA) 2008. évi torontói konferenciájának témája és az ezzel kapcsolatban kiadott tanulmánykötet a *diszciplinaritást* olyan „tudományterületi alapegységként értelmezte, amit széles körben használnak a tudományszervezés folyamatában, továbbá ezek segítségével azonosítják a kutatói közösségeket, szervezik meg a finanszírozást. A diszciplínák meghatározzák az egyetemek szervezeti felépítését és a képzéseket.”¹⁴ Az előbbiekhöz kapcsolódva megállapították, hogy az „interdiszciplinaritásra irányuló kutatások a hagyományos diszciplínákon kívül megjelenő tudástartalmak létrejöttét és szerveződését vizsgálják”.¹⁵

Veress Károly egyetemi tanár „Az interdiszciplinaritás problémája” című publikációjában azonban rámutat arra, hogy a kifejezés használata (pontosabban annak egyre inkább elterjedt gyakorlata) napjainkban sajátos szokássá vált, amely „előidézti a kifejezés erodálását és a minősítés devalválódását”.¹⁶ Veress kijelenti azt is, hogy a „A diszciplinaritás történeti kategória”.¹⁷

AZ INTERDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉS A BIZTONSÁGPOLITIKA KOMPLEX ÉRTELMEZÉSE SZEMPONTJÁBÓL

Számos, biztonságpolitikával foglalkozó cikk, tanulmány és kutató szervezet, illetve képzési forma indul ki a biztonságpolitika ún. „komplex” megközelítéséből, amely elvezet minket a biztonságértelmezés szövevényes és számos vitára okot adó tartalmi kérdéseire, de különösen az ún. „biztonságosítás – securitization” témaköréhez.¹⁸ Úgy vélem, hogy

¹³ Idegen Szavak Gyűjteménye <https://idegen-szavak.hu/interdiszciplina%C3%A1ris> (A letöltés dátuma: 2019. február 01.)

¹⁴ Dudás Anikó: [Az interdiszciplinaritás vonzásában: a társadalom-tudományi könyvtárak tudományterületi határainak alakzatai](http://ki2.oszk.hu/kf/2013/04/az-interdiszciplinaritas-vonzasaban-a-tarsadalom-tudomanyi-konyvtarak-tudomanyteruleti-hatarainak-alakzatai). *Könyvtári Figyelő*, 2013/1. <http://ki2.oszk.hu/kf/2013/04/az-interdiszciplinaritas-vonzasaban-a-tarsadalom-tudomanyi-konyvtarak-tudomanyteruleti-hatarainak-alakzatai/> (A letöltés dátuma: 2019. február 01.)

¹⁵ Uo.

¹⁶ Veress Károly: Az interdiszciplinaritás problémája.

https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29502/EME_EM_2015-1_013_VeressKaroly_InterdiszciplinaritasProblemaja.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Erdélyi Múzeum Egyesület (eMe) (A letöltés dátuma: 2019. február 01.) 198.

¹⁷ Uo. 199.

¹⁸ Dudás Attila: Biztonságosítás – Securitisation.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>

2019. XII. évfolyam 1. szám

ennek említése azért különösen indokolt, mert a stratégiai kommunikációhoz kapcsolódó események és eljárások robbanásszerű növekedése szorosan összefügg a hidegháború lezárása (?) után bekövetkezett biztonságpolitikai történésekkel, és jelenléte kimutatható az egyes: a – katonai, gazdasági, politikai, társadalmi, környezeti – biztonsági szektorokban (dimenziókban). Ennek ellenére nem kívánom gyarapítani azok táborát, akik a „biztonság” jelentésének partalanná tételéhez asszisztálnak, így hangsúlyozom, hogy véleményem szerint a fentiek említése a stratégiai kommunikáció széles alapokon történő és hatékony értelmezését segítheti elő.

AZ INTERDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉS A KOMMUNIKÁCIÓ SZEMPONTJÁBÓL

Elkerülve a kommunikáció, mint kifejezés definiálásában rejlő csapdákat, úgy vélem, hogy a tárgyalt témakört illetően számunkra a *tudatos közlés* olyan formái és módjai lehetnek a legfontosabb kiindulási pontok, amelyek – kevéssé sem titkolt módon – a *meggyőzésre és befolyásolásra* irányulnak. Lindsay Hand, az American Public University oktatója szerint a kommunikációs tanulmányok és így a kommunikáció tanulmányozásában is meghatározó más diszciplínák vizsgálata.¹⁹ Publikációjának az igencsak beszédes „A kommunikációs tanulmányok interdiszciplináris természete” címet adta, amelyben kifejti, hogy a bölcsészettudományokon kívül a természettudományok is jelentős szerepet játszanak a kommunikáció értelmezésében csakúgy, mint annak oktatásában is. Sőt, kifejti azt is, hogy a műszaki tudományokról, és a művészetekről sem szabad elfeledkeznünk. De a szerző említést tesz az orvostudományokról; és szót ejt a biztonsági, valamint üzleti tanulmányokról is.²⁰

AZ INTERDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉS A STRATÉGIA SZEMPONTJÁBÓL

Úgy vélem, hogy a stratégia unalmas és parttalan fogalmi meghatározásait elkerülendő, érdemes inkább arra a tényre ráirányítunk figyelmünket, hogy kevés olyan tudományterülettel találkozunk, ahol napjainkban, vagy a történelem során korábban ne találkoztunk volna annak (vagy valamiféle válfajának) alkalmazásával vagy jelenlétével. Ha pedig hasonlóan a korábban tárgyalt kommunikáció megközelítéséhez említett sajátos gondolkodásmódból indulunk ki, akkor e területen is ki kell hangsúlyoznunk a *tudatosságot* csakúgy, mint a *valamiféle cél elérésére irányuló törekvést*. Szinte lehetetlen vállalkozás lenne az összes létező vagy létezett stratégia felsorolása, azonban a kommunikációnál maradván érdemes Bill Kovarik könyvére utalnunk, aki a kommunikáció történetében bekövetkezett stratégiai változásokat olyan „forradalmaknak” tekinti, amelyek hatása az emberiség törté-

<http://old.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=1039&title=biztonsagiasitas-securitisation> (A letöltés dátuma: 2019. február 01.)

¹⁹ Lindsay Hand: The Interdisciplinary Nature of Communication Studies.

<https://onlinelearningtips.com/2015/05/the-interdisciplinary-nature-of-communication-studies/>

(A letöltés dátuma: 2019. február 01.)

²⁰ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>

2019. XII. évfolyam 1. szám

nelmében a lőpor; a nyomtatás vagy a navigáció (iránytű) felfedezésével vethető össze.²¹ Megközelítésében a nyomtatás; a vizuális forradalom; az elektronikus (elektromosság általi) forradalom; valamint a digitális forradalom stratégiai jellemzői és hatásai jelennek meg.

Ennél a pontnál érdemes feltennünk a kérdést: Vajon létezik-e stratégiája a stratégiai kommunikációnak? A feltett kérdésre egyértelmű választ sajnos nem adhatunk, azonban a feltett kérdés megmozgatta a témával foglalkozó szakembereket és szakértőket, akik például 2017-ben a kaliforniai San Diegóban rendezett konferencián próbáltak átfogó válaszokat keresni és adni a kérdésre.²² Megállapítható tehát, hogy ez a téma is foglalkoztatja az érintetteket. Sőt, a NATO vonatkozó tevékenységét megvizsgálva kijelenthető, hogy a szervezet számos dokumentuma foglalkozik a stratégiai kommunikációval, amelynek egyik állomásaként egy 2009-ben kiadott nyilatkozatban kimondták, hogy a stratégiai kommunikációk (sic!) integráns részét képezik (jelentik) a Szövetség katonai és politikai céljai elérésének.²³

ÖSSZEGZÉS

Zárásként elmondható, hogy a stratégiai kommunikáció értelmezésében – talán épp a sokrétű és bonyolult magyarázatok okán – az interdiszciplináris megközelítés sokféle támogatást adhat, azonban érdemes ezzel óvatosan élnünk, hogy elkerüljük a fogalom tartalmának és kereteinek túlzott kiterjesztését; így végső soron annak tudományos devalválódását. Ugyanakkor ez a megközelítési mód új irányokat is kijelölhet számunkra; s így új kutatási lehetőségeket biztosít, amelyeket a szerző további három irányba lát előremutatónak; ezek pedig nem mások, mint a stratégiai kommunikáció emberi (egyéni) szereplőiben; a lezajlott és kapcsolódó eseményekben rejlő (történelmi); valamint a kijelölt célok érdekében felhasznált eljárásokban (eszközökben) találhatóak és kutatóandók.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Az EU által 2015-ben létrehozott ún” Kelet Stratégiai Kommunikáció Munacsoport honlapja (EU East StratCom Task Force).in: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/2116/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en, a letöltés dátuma: 2019. február 01.
2. NÉMETH, JÓZSEF: 2001. szeptember 11. - Egy vizsgálat anatómiája, Hadtudomány, 2006, 3. szám, in: http://mhtt.eu/hadtudomany/2006/3/2006_3_9.html, a letöltés dátuma: 2016. április 14.
3. VAJDA, BARNABÁS: Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2011, p.277-281.

²¹ Bill Kovarik: Revolutions in Communication. Bloomsbury Publishing Inc., 2017.

²² Lásd: az említett konferencia programját:

<https://cdn.ymaws.com/www.icaahdq.org/resource/resmgr/Conference/2017/PC29-program.pdf>

(A letöltés dátuma: 2019. február 01.)

²³ Mark Laity: NATO and Strategic Communications.

http://www.jwc.nato.int/images/stories/threeswords/NATO_STRATCOM_2018.pdf (A letöltés dátuma: 2019. február 01.) 66.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>

2019. XII. évfolyam 1. szám

4. KISS, J. LÁSZLÓ: 9/11 újragondolása – a változás percepciója vagy a percepció megváltozása?, Nemzet és biztonság, 2011. szeptember, in: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/kiss_j_laszlo_9_11_ujragondolasa_a_valtozas_percepcioja_vagy_a_percepcio_megvaltozasa_.pdf, a letöltés dátuma: 2019. február 01
5. O'MALLEY, PETER: Strategic Communications Planning, in: <http://www.omalco.com/iabc.htm>, a letöltés dátuma: 2013. január 15., idézi: NÉMETH József Lajos: A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban, Hadtudomány, 2013, 1-2. szám, In: (http://www.mhht.eu/hadtudomany/2013/1_2/HT_2013_1-2_Nemeth_Jozsef.pdf), a letöltés dátuma: 2019. február 01. p.134.
6. NÉMETH József Lajos: A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban, Hadtudomány, 2013/1-2. In: (http://www.mhht.eu/hadtudomany/2013/1_2/HT_2013_1-2_Nemeth_Jozsef.pdf), a letöltés dátuma: 2019. február 01. p.134.
7. NÉMETH József Lajos: Stratégiai kommunikáció napjaink kisháborúi tükrében Szakdolgozat, Budapesti Metropolitan Egyetem, 2016.
8. BOTAN, CARL: Ethics in Strategic Communication Campaigns: The Case for a New Approach to Public Relations, Journal of Business Communication, 1997/04, p.188., in: https://www.researchgate.net/publication/247762001_Ethics_in_Strategic_Communication_Campaigns_The_Case_for_a_New_Approach_to_Public_Relations., a letöltés dátuma: 2019. február 01. DOI: <https://doi.org/10.1177/002194369703400205>
9. The Routledge Handbook of Strategic Communication; Szerkesztette: Derina Holtzhausen és Ansgar Zerfass, Routledge, Newn és Ansgar Zerfass, Routledge, New York és London, 2015.p.20. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203094440>
10. Derina R. Holtzhausen & Kirk Hallahan (2007) Strategic Directions for New Journal, INTERNATIONAL JOURNAL OF STRATEGIC COMMUNICATION, 1:1, 1-2, in: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15531180701285087>, a letöltés dátuma: 2019. február 01. DOI: <https://doi.org/10.1080/15531180701285087>
11. Metropolitan Egyetem Könyvtára által biztosított EBSCO adatbázis, az adatfelvétel dátuma: 2019. január 29.
12. Idegen Szavak Gyűjteménye In: <https://idegen-szavak.hu/interdiszciplin%C3%A1ris>, a letöltés dátuma: 2019. február 01.
13. Dudás Anikó: Az interdiszciplinaritás vonzásában: a társadalom-tudományi könyvtárak tudományterületi határainak alakzatai, Könyvtári Figyelő, 2013/1.szám, In: <http://ki2.oszk.hu/ki/2013/04/az-interdiszciplinarit%C3%A1s-vonzas%C3%A1ban-a-t%C3%A1rsadalom-tudom%C3%A1ny%C3%A1nyter%C3%A9leti-hat%C3%A1rainak-alakzatai/>, a letöltés dátuma: 2019. február 01.
14. Veress Károly: Az interdiszciplinaritás problémája; in: https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29502/EME_EM_2015-1_013_VeressKaroly_Interdiszciplin%C3%A1risProblemaja.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erdélyi Múzeum Egyesület(eMe), a letöltés dátuma: 2019. február 01.p.198.
15. Dudás Attila: Biztonságiasítás – Securitisation, in: <http://old.biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=1039&title=biztonsagiasitas-securitisation>, a letöltés dátuma: 2019. február 01.
16. Lindsay Hand: The Interdisciplinary Nature of Communication Studies, in: <https://onlinelearningtips.com/2015/05/the-interdisciplinary-nature-of-communication-studies/>, a letöltés dátuma: 2019. február 01.
17. Bill Kovarik: Revolutions in Communication, Bloomsbury Publishing Inc., 2017
18. lásd: az említett konferencia programja, in: <https://cdn.ymaws.com/www.icaahdq.org/resource/resmgr/Conference/2017/PC29-program.pdf>, a letöltés dátuma: 2019. február 01.
19. Mark Laity: NATO and Strategic Communications, in: http://www.jwc.nato.int/images/stories/threeswords/NATO_STRATCOM_2018.pdf, a letöltés dátuma: 2019. február 01.p.66.